

Håll moralen kort

[singlepic id=459 w=403 h=417 float=left]

Socialt arbete innebär moraliska bedömningar. Det är viktigt att erkänna, synliggöra och diskutera det. Samt att ta strid för de fattigas rättigheter. Och en generell välfärd.

Text: Hans Swärd | Bild: Arja Kajermo | [Prenumerera](#) | Artikel i [SocialPolitik nr 1 2010](#)

Först mat – sedan moral! är ett gammalt tyskt talessätt som ofta använts som argument i diskussionen i början av 1900-talet, när man diskuterat om de fattiga skulle få ta del av de generella välfärdslösningarnas rättigheter som höll på att växa fram. Det var inte självklart att de fattiga som ansågs uppvisa "moraliska" brister, saknade "lust", uppvisade "lättja" eller levde ett "osedligt liv" villkorslöst skulle få rösträtt, pension eller annat stöd från samhället.

Diskussionen i Sverige inför lagen om allmän pensionsförsäkring 1913 satte frågan om de fattigas moral på sin spets. Lagen var resultatet av årtal av strider och motsättningar som bland annat handlade om vilka krav man skulle ställa på de fattigas karaktär och beteende för att de skulle tillerkännas pension. Först efter omfattande diskussion och tre statliga utredningar fattade riksdagen beslut. Lagen innebar inte bara att alla äldre fick en trygghet, utan också att mer än

80 000 åldringar som uppbar fattighjälp förvandlades från fattighjon till folkpensionärer. Alla pensionärer fick pensionen utbetalad varje månad utan att de behöva sätta sin skötsamhet i pant. Men reformen föregicks av långvariga strider om bland annat synen på de allra fattigastes moral.

Kring förra sekelskiftet fanns det en inflytelserik grupp från medelklassen, "fattigvårdsfolket", som såg avskaffandet av

fattigdom som en folkuppfostringsfråga. Det innebar till exempel att schablonunderstöd utan motprestation inte skulle få förekomma inom socialpolitiken. Individuell behovsprövning och folkuppfostran skulle istället spela en viktig roll. Man argumenterade för villkorade rättigheter. Fattiga understödstagare hade inte betalat in några skatter och avgifter och pensionen borde bara gälla dem som arbetat och gjort rätt för sig, hette det.

Det fanns också uppfattningar om att en del av dem som uppbar fattigunderstöd inte skulle kunna förvalta en allmän pension, utan skulle snabbt slösa bort sitt månatliga bidrag och ändå måste be fattigvården om hjälp. Det skulle vara bättre om de fick en individuellt anpassad fattigvård så samhället fick möjlighet att påverka deras levnadssätt och moral. När de väl hade visat prov på skötsamhet, var de värdiga samhällets hjälp. Att ge icke behovsprövad hjälp till personer som inte hade tjänat in sin pension och själva hade orsakat sin situation genom ett ovärdigt levnadssätt kunde ge felaktiga signaler och försämra arbetsmoralen för alla andra som hade skött sig. Det skulle inte vara lönt att arbeta och sköta sig i livet om man ändå skulle belönas med förmåner utan några krav, sades det.

Det blev därför viktigt att skilja på värdiga och ovärdiga fattiga och behandla dem på olika sätt.

En som hävdade tesen "först mat – sedan moral" var bland annat den socialdemokratiska professorn och riksdagsmannen Gustaf Steffen (1864–1929). En preventiv och generös socialpolitik som gällde alla skulle avvärja nöd och fattigdom och förhindra att människor hamnade i akuta förnedringstillstånd. Hjälp eller bistånd från det allmänna som inte utgår till alla enligt förutbestämda kriterier innebär att de hjälpsökande måste uppge acceptabla grunder till hjälpen. Att avgöra de acceptabla grunderna har alltid varit en moralisk fråga. Att bedöma en persons karaktär och beteende ur sedlig synpunkt innebär lätt ett felfinnande och misstro mot de fattiga, enligt Steffen. Man bör inte blanda

ihop moral och rättigheter. Det finns nämligen en ständig risk, enligt Steffen, att man förvandlar strukturella problem som fattigdom, bostadsbrist, arbetslöshet, hemlöshet till individuella bekymmer som knyts till moral och karaktär.

Vad blev då konsekvensen av pensionsreformen? Forskare har visat att det medborgerliga förtroendet, som rätten till pension innebar för fattigvårdens klienter, ledde till högre självkänsla och ett större ansvarstagande. Att förvandlas från fattighjon till pensionär gav en högre status och påverkade sannolikt de fattigas identitet och befriade dem från fattigskammen. De behövde inte oroa sig för sin försörjning på samma sätt som tidigare.

Pensionsreformen 1913 är ett bra exempel på att man kan omvandla behovsprövade bidrag, som alltid innehåller moraliska bedömningar om vem som är värdig och ovärdig, till generella rättigheter som inte kräver moraliska bedömningar.

Men i dagens välfärdssystem finns det fortfarande ett stort utrymme för selektivt behovsprövade bidrag, där man måste göra moraliska bedömningar om de hjälpsökandes förmåga, vilja, skötsamhet och så vidare. Sådana bedömningar görs inom dagens socialtjänst.

Den amerikanska forskaren Barbara Levy Simon menar att diskussionen om de fattigas moral är väl så aktuell i dagens samhälle som den var i början av 1900-talet och att samma argument används då som nu. Hon använder begreppet den moderna paternalismen, och enligt denna har vissa fattiga i allt högre grad kommit att bli föremål för myndigheternas kontroll och över-vakning. Den moderna paternalismen betonar klientens skyldigheter snarare än dennes rättigheter. Försök att bekämpa fattigdom genom kompensatoriska insatser, exempelvis att kompensera inkomstbortfall och att stärka individens resurser, gäller inte vissa grupper av befolkningen. Idén bakom den moderna paternalismen är att fattiga behöver en fast struktur och att de behöver lära sig adekvata beteenden och förhållningssätt, inte minst genom olika pedagogiska tekniker

och krav på motprestationer, vilket innebär att de måste göra sig förtjänta av vissa sociala rättigheter.

I Sverige i dag handlar till exempel diskussionen om det är rimligt att stora grupper ungdomar eller invandrare, som inte lyckats ta sig in på arbetsmarknaden ska behöva uppbära försörjningsstöd.

En annan fråga gäller varför 18 000 hemlösa i dag inte ska ha rätt till en egen bostad utan att behöva kvalificera sig i olika trappstegsmodeller och måste lära sig bo genom träningslägenheter, sociala kontrakt osv.

Många av de gamla sega historiska argumenten om att de fattiga inte kan sköta sig går igen i dagens debatt och är svaret på strukturella problem som ungdomsarbetslöshet och en bostadsmarknad i obalans.

I alla människobehandlande välfärdsprofessioner, till exempel läkare, poliser och socialarbetare, görs det moraliska bedömningar och det är säkert ofrånkomligt. Det går inte att reglera arbetet i detalj för dem som möter människor ansikte mot ansikte. Klienterna är olika och passar inte in i givna mallar utan det lämnas alltid ett utrymme för den enskilde tjänstemannens bedömning. Många organisationsforskare har visat att moraliska ställningstaganden i praktiken får ett viktigt inflytande.

En del människobehandlande organisationer har dessutom samhällets uppdrag att göra moraliska bedömningar. Ett typiskt exempel är kommunernas individ- och familjeomsorg där socialarbetarna måste bedöma människors levnadssätt och moral. Frågor om människor har rätt till försörjningsstöd eller om de skulle kunna försörja sig själva och ta ekonomiskt ansvar, om klienterna behöver vård även mot sin vilja eller om föräldrar kan sköta sina barn, är frågor som ska avgöras. Det är svåra frågor, särskilt då måttstockarna som används i bedömningarna ofta är oklara och inte objektivt givna.

Ett problem är att dessa bedömningar ofta sker i det fördolda under professionalitetens täckmantel och kanske ses som en del

av en neutral och objektiv yrkesutövning. Forskare i socialt arbete har i allt högre utsträckning hävdats att det är viktigt att erkänna att socialt arbete är av moralisk natur och att det ligger i yrkesutövningen att göra moraliska bedömningar och i högre utsträckning synliggöra dessa bedömningar och diskutera dem.

Socialarbetarna verkar också i en kontext där de allmänna attityderna många gånger är att klienterna har sig själva att skyllas och att man bör ställa krav på dem för att de ska bli berättigade till hjälp.

Kommunernas individ- och familjeomsorger är dessutom beroende av politiska ställningstaganden genom att politikerna sätter olika ramar för verksamheten. Ofta spelar politiska ställningstaganden eller gamla traditioner en större roll än forskningsresultat och kunskap. Om problem av strukturell karaktär omvandlas till individuella bekymmer är det lätt att det uppstår en institutionaliserad uppgivenhet eftersom socialarbetarna inte har de rätta verktygen för att lösa problemen och på så sätt handlar i olösliga mellanpositioner.

Ett sätt att hålla moralen i schack är att damma av den gamla devisen "först mat – sedan moral" även för de grupper som befinner sig långt ner i fattigdomsdjupet.

Den engelske sociologen Thomas Humphrey Marshall (1893–1981) har setts som en av centralgestalterna när det gäller tänkandet om social säkerhet och starka rättigheter som en del av medborgarskapets utveckling. Marshall hävdade uppfattningen att invånarna i en modern västlig demokrati har medborgerliga, politiska och sociala rättigheter som innefattar lagstadgad, social service, som försörjning, rätt till bostad, sjukvård och utbildning, oavsett omständigheterna i övrigt.

Det innebär att samhället ska tillgodose vissa grundläggande rättigheter som nödvändigtvis behövs för att leva ett anständigt liv. Dessa lagstadgade rättigheter ska inte villkoras.

Ett annat sätt är att föra en öppen diskussion om de

paternalistiska fällor som alltid ligger på lut för dem som har att bedöma fattigas moral. En sådan fälla är att hamna i ett paternalistiskt förhållningssätt där klienterna riskerar att utsättas för moraliska pekpinor och en stelbent byråkrati som kan upplevas som godtycklig och förnedrande. En annan är att visa underlåtenhet eller en vägran att hjälpa och en lågprioritering av insatser för klienter som av rättsliga eller moraliska skäl borde ha hjälp.

Ett tredje sätt är att bejaka "den förnuftiga moralen" vilket innebär att tjänstemän ställer upp och slåss för att fattiga människor, som har svårt att ställa krav eller framföra sina intressen, får sin rätt och sin situation belyst och får sin röst hörd hos dem som har en reell möjlighet att påverka deras situation.

hans.sward@soch.lu.se